

Şiddet Dindarlığımızın Doğal Bir Boyutu mudur?

Bilal Sambur*

Giriş

Mensubu olduğumuz insanlıkla ve üzerinde yaşadığımız gezegenle kendisini yaratıcı, dinamik ve pozitif bir şekilde ilişkilendiren her bireyin zihninin şu sorunun elinde ızdırap çektiğini düşünmüşümdür: Daha insanca bir yaşam için dünya nasıl daha iyi bir yer hâline getirilebilir? Bu soruyla 1795'te yazdığı bir denemeye dünyada kalıcı bir barış projesi için vizyon geliştirmeye çalışan Kant gibi bir beyin makro ölçekte ilgilenirken, evini daha yaşanılır kılmaya çalışan bir anne baba da mikro düzeyde ilgilenmektedir.¹ Başka bir deyişle bu soru sadece insanlığın azınlık bir grubunu ilgilendirmenin ötesinde bütünü ilgilendiren evrensel nitelikte bir sorudur.

Dünyayı daha insanca bir yaşam için, daha iyi bir yer hâline getirme sorusu omuzlarımıza İsa'nın yüklediği "Herkesin kendi çarmihini kendi taşıma zorunluluğunun (Everybody has to bear his own cross)"² ötesinde dünyanın yükünü

taşımayı omuzlarımıza yükleyen büyük bir sorudur. Yükün ağırlığı soruyu oluşturan unsurların büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun birinci unsuru pozitif nitelikte olup insanlığa amaç pozisyonunu vermekte iken, ikinci unsuru birinci unsurun bütünlüyicisi olarak dünyanın daha iyi bir yer hâline getirilmesini amaçsal bir konuma yerleştirmektedir. Üçüncü unsur birinci ve ikinci unsurların gerçekleşmesi için nelerin nasıl yapılabileceği şeklinde metodolojik bir arayışı ifadelendirmektedir. Başka bir deyişle kimin için, neyi, nasıl değiştirmek lâzım sorusunun cevabını bulmamızı bize olmazsa olmaz bir yükümlülük olarak dayatmaktadır.

Problemin çetinliğinin başladığı nokta belkide cevap arayışlarına girmeye başladığımız süreçtir. Problem hep önümüzde dururken bulduğumuz çözümler hep onun önünde sanki iflâslarını ilân eder gibi gelip geçmektedirler. Çünkü böyle bir problem için tek bir kalıcı çözüm üretmek zor olmaktan ziyade imkânsız gibidir. Eğer bu soruya kalıcı bir cevap bulmak imkânsızsa, o zaman insanoglu sonu hiçbir yere varmayan bir verimsiz arayışın mı

¹ Bkz. I.Kant, *Perpetual Peace*, New York: Liberal Arts Press, 1957.

² *Luke*, 14.27

içindedir? İnsanoğlunun daha iyi bir dünya için kurguladığı modellerin tek başlarına yeterli olmadıkları, hatta çoğu zaman derin hayal kırıklıklarına sebep oldukları bir vakıadır. İnsanlık asla sınıfsız bir topluma, yeni bir Atlantis'e, Yeni bir Kudus'e, yeni bir asr-ı saadete, ya da altın bir döneme erişmemiştir. Bunlar değişik kültür ve dinlerde bir yeryüzü cennetine olan özlemi sembolize eden kavramlardır. Fakat bunlara erişmedeki başarısızlığı, insanoğlunu, gezegeni daha iyi bir yer kılma çabasından vazgeçirememiştir; çünkü insanlık, insan olmaktan vazgeçmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Başka bir deyişle insanoğlu kendisine ve gezegene karşı olan sorumluluğunu gerçekleştirme umudunu hep taşımıştır. Saraut "büyük terörde büyük umut yattığını"³ iddia eder, fakat büyük umudun gerçek yeri insanlığa karşı duyulan büyük sorumluluk bilincidir.

Her ne kadar insanoğlu yeryüzünü daha yaşanılır kılma konusunda mevzisel başarıların ötesine geçememişse de insanlığın geniş tecrübe birikiminin sonucu ortaya büyük eserler konulmuştur. Bilim, sanat, felsefe, ahlâk ve din bu alanda insanlığın ortaya koyduğu büyük başarılardır. Bunlar insanın insan olma serüvenini oluşturan kültürün en rafine branşlarını oluştururlar. Bundan dolayı İzzetbegoviç, kültürü "insan olma sanatı" ve "benin kendisini sürekli olarak yaratması" olarak tanımlamaktadır.⁴ Alman filozofu Fichte kültürün savaş tarafından yaratıldığını iddia eder ("War creates culture").⁵ Fichte'nin aksine biz kültürün insanın yeryüzünü daha iyi hâle

getirme arayışının ürünü olduğunu düşünüyor ve bu arayışın bizzat kendisini insanlığın kalıcı malı olarak algılıyoruz.

Kültür insanlaşma sürecinin ifadesi olarak insanî olmayı dışlamak zorundadır. Savaş, şiddet ve çatışma insanî olmayı oluşturan ve simgeleyen olgular olduğundan biz onları kültür dışı, hatta kültürü yıkan olgular olarak değerlendirirken Fichte savaş gibi şiddetin bir üst biçimini kültüre dahil etmekte, hatta ona kültürün dinamik yaratıcısı konumunu vermektedir. Her ne kadar biz kültür ile şiddeti birbiriyle bağdaştıramıyorsak da kültürün branşlarının şiddet ile kirletildiğini görmezlikten gelemeyiz. Örneğin dinin ve bilimsel gelişmenin insanlığa karşı işlenen soykırım ve katliam gibi şiddet eylemlerindeki rolünü tecrübe ettikçe, acaba kültürel olarak gelişmeseydik de barışçıl kalabilseydik diye hissettiğimiz de oluyor. Ama kültürden vazgeçmek ya da kültürel branşlardaki gelişmelerden pişmanlık duymak yerine kültürün demokratik, barışçıl, insancıl bir temel üzerine inşa edilmesi için köklü ve kalıcı bir çabanın sarf edilmesinin gerekliliğini esas alan bir dünya görüşüne olan ihtiyaç kendisini hayatî olarak hissettirmektedir.

Kültür ve onun karşısı olarak şiddetin birbirinden bağımsız iki kategori olarak değerlendirilmesi, bunların kim için ve kime karşı olduklarının kriter alınmasından dolayıdır. Fakat biz burada kültür ile şiddet arasında ilişkiyi makro plânda değerlendirmek istemiyoruz. Bizim burada esas olarak yapmak istediğimiz, insanî tecrübenin dindarlık boyutu ile insanlık dışı bir olgu olan şiddet arasındaki ilişkiyi sorgulamaktır. Bu bağlamda ortaya koymak istediğimiz temel sorulardan bazıları şunlardır: Bir dindar insan şiddeti dindarlığının ayrılmaz bir unsuru olarak ele almak zorunda mıdır? Şiddet dindarlığın

³ D.Saraut, *Death and the Dreamer*, Londra: Westhouse, 1946, s.106.

⁴ A.A.Izzetbegovic, *Islam Between East and West*, Ankara, 1994, s. 44-45.

⁵ Bu ifade su eserden alıntılanmıştır. C.G.Shaw, *The Road to Culture*, New York: Funk & Wagnalls Company, 1931, s. 4.

doğal bir ögesimidir ya da ona yapılan zorakî ve yapay bir ekleme midir? Dindarlık sistematik olarak şiddet üretme potansiyeline sahip midir? Din bireye şiddeti emrettiği zaman kişi bunu dindarlığının bir gereği olarak yapmak zorunda mıdır? Dindarlığa şiddet unsurunu bulaştıran kurumsal din midir? Şiddet bir dindarlık eylemi olabilir mi? Dindarlığın bir gereği olarak yapılan şiddete neden hayır demek evet demekten daha zordur? Şiddet dindarlığımıza pozitif bir katkıda bulunmakta mıdır ya da onu çürütüp yok mu etmektedir? Şiddeti kendi hizmetinde kullanan ya da şiddetin hizmetinde işlev gören bir dindarlık ne derece insanîdir? Şiddeti dindarlığının merkezî ölçüsü yapan dindar, artık insan olarak kalabilir mi? Bu, dinî kimlikten önce insanî kimliğin sorgulanmasını zorunlu kılmaz mı? Bu soruları sormaktaki amacımız, şimdiye kadar yapıldığı gibi, bazı tarihsel olayları seçerek dini suçlu olarak yargılamak ya da dinî metinleri ve bazı pozitif örnekleri referans göstererek dinin şiddeti reddettiği şeklinde bir din apolojyası yapmak değildir. Bütün yapmak istediğimiz mütevazı bir çaba olarak din ve şiddet arasındaki ilişkiyi derinliğine anlamaktır. Fakat bu anlama çabası insanlığın şiddetten arınmış bir gezegende yaşayabilmesinin şartlarının oluşabilmesi için, gerektiğinde din dahil bütün bağlılıklarımıza hayır diyebilmeyi de kapsamaktadır.

Dinsel Şiddet ya da İnsansız Bir Dindarlaşma

Modern çağın büyük sorularından biri, insanlığın artık dine ihtiyaç duyup duymadığıydı. Bu soruya dine artık ihtiyaç duyulmadığı şeklinde cevap verenlerin sayısı pek de az değildi. Belki de evrensel dinler tarihi içerisinde ilk defa böylesine açıkça ve cüretkâr bir şekilde, kısmî bir din

eleştirisinden ziyade, bütün olarak dinin insan hayatında temel bir ihtiyaç olarak algılanan yeri sorgulanıyor ve artık onun insan için bir ihtiyaç olmadığı sonucuna varılıyordu. Bu, insan hayatındaki temellerden birisinin sarsılması anlamına gelmekteydi.

Fakat din, kendisinden vazgeçmeyi aklından geçiren insanoğlundan pek vazgeçeceğe benzemiyordu. Ve din, insan hayatına yeniden dönebilmek için dramatik bir mücadeleye başladı. Bazıları dinin insan hayatına yeniden girmesinden mutluluk duyarken diğer bir kısmı bundan üzüntü duyuyordu. Fakat tarihin hükmü geçici olarak mevzilerini başka güçlere kaptırmış olan dinin lehineydi. Dinin insan hayatına yeniden dönmesinin bir tekrar kazanım mı, başarısızlık mı ya da hayal kırıklığı mı olarak algılanması gerektiği konusunda bir değerlendirme yapmak için zaman henüz çok erkendir.

Fakat din bu yeni dönüşünde eski bir hastalığını yeni bir olgu olarak global düzeyde kendisiyle beraber getirdi. Dinin bu yeni patolojik yanı dinsel fanatizm, fundamentalizm ve dinsel şiddet gibi ifadelerle kavramsallaştırılmaktadır. Dinin yeniden dönüşünün bir zafer mi ya da hezimet mi olduğu şeklinde farklı değerlendirmeler yapılabilmesine rağmen, dinsel şiddet insanın dinden beklentilerini tamamen boşa çıkarmasından dolayı onun bütün her şeyi alt üst edip derin bir dinsel kirlilik yarattığından kuşku yoktur. Dinsel şiddet, dinin din tarafından başarısızlığa uğratılmasının diğer adıdır.

Dinsel şiddet dindarlığın spiritüel ve etik boyutları yerine yeni bir boyutunu merkezileştirmektedir. “Militan dindarlık” denilen bu yeni olguda, dinin ve insanın araç-amaç açısından yeniden

konumlandırılması bu dindarlık paradigmasının esas niteliği olarak ön plâna çıkmaktadır. İki belirgin özellik militan dindarlığın baskın karakterleri olarak kendisini göstermektedir: Birincisi, bu yeni dindarlık biçimi dinde bir dehumanizasyonu esas almaktadır. Bir anlamda din insansızlaşarak gezegeni çorak bir ülke hâline getirme projesini hayata geçirmeye çalışmaktadır. İkincisi, militan dindarlık dine tamamen materyalize edilmesi gereken bir amaç gözüyle bakmaktadır. Ancak dinin materyalizasyonu, bu defa, rituel ve ibadetler formunda değil şiddet yoluyla yapılmaktadır.

Şiddetin insan dışı bir güç olarak dini ele geçirmesi insanın tarih önündeki başarısızlığıdır. İnsan, şiddetin kurnazlığına kanmış ve benimsediği yüksek amaçların realize edilmesi için onun meşru bir araç olabileceği yanılığına düşmüştür. Bu ölümcül yanılığın bedeli ucuz olmamaktadır. İnsan insanı şiddete bedel olarak ödemektedir. Dinden kaçamayan ya da dini bir yere koyamayan insan bir başka büyük meydan okumayla daha yüz yüzedir. Şiddetle insansızlaştırılmış din nasıl yeniden insanileştirilip şiddetten arındırılabilir? Ancak bu bir ev hayvanını evcilleştirmek gibi kolay olmamaktadır.

Dinsel şiddet insanı bir başka açıdan da tehdit etmektedir. Militan dindarlık insana kendisine ve özel hayatına dair hiçbir şey bırakmamakta, bilâkis yaratıcı düşünce ve ruhsal hayat için gerekli olan özgürlük alanını yok etmektedir. Anti-human nitelikli dinsel şiddet bireyden buyruklarına uymasını istemekte ve bizzat kendi bireyselliğinden hiçbir sınırlama getirmeksizin vazgeçmesini bile talep edebilmektedir.

Militan dindarlık insan varlığının en derin temellerini sarsmaktadır. Dinsel şiddet kötülüğün en korkunç biçimlerinden birini

ortaya koymakta ve onun dindarlık yoluyla objektifleşmesini sağlamaktadır. Dindarlık iki boyutta tecrübe edilmeye mahkûm gibidir: Birinci boyut varlık boyutudur, ki tamamen kişisel ve subjektiftir. Diğer objektifleşmiş dünyada yaşanan dindarlıktır, ki kişisellikten tamamen uzaktır. Militan dindarlık materyalize olan dindarlığın kişisel olan üzerindeki bir başarısıdır.

Şiddet objektifleşmiş dindarlığın kişiliğini ortaya koymaktadır. O, salih amel yerine şer davranışları harekete geçirmektedir. Artık her şey şiddet içindir. Birey dışsallaşan dinin altında ezilip kalmaktadır. İnsan şiddet yoluyla objektifleşmiş dinin tali bir parçası olmuştur. O artık kendi içinde kendisini tanımlayamayan, dünyaya ve diğer insanlara karşı bağımsız tavır belirleyemeyen bir kişi hâline gelmiştir. Kendi kendisini hissedemeyen militan dindar, kendisini militan dindarlığın şemsiyesi altında konumlandırmayı yeğlemektedir. Nefret ve kinle oluşturduğu bütün enerjisini şiddet yoluyla salıvermektedir.

Dinsel şiddetin yarattığı çok önemli bir tehlike daha vardır. Bu da insan ruhunun, hatta insanın bizzat kendisinin mekanik bir şekilde dinselleşmesidir. Dinin her şeye girdiğini itiraf eden, fakat onun her şey demek olmadığını benimseyen yaklaşım, hayatın ve insanın total olarak dinselleşmesini esas alan görüşle uyusur gözükmemektedir. Çünkü dinselci yaklaşım mütevazı değildir, o, insanın ve hayatın bütünü için istemektedir. İnsanın tamamen dinselleşmesi insan kişiliği ve insan varlığı için ölümcül bir tehlikeyi barındırmaktadır. Dinselleşmiş insan bireyselliğinin diğer boyutlarını yitirmekte ve otantik bir varlık olma bilincini kaybetmektedir. Dinsel şiddet böyle bir insanı sadece araç olarak kullanmaktadır. Şiddetin insanlar arasında kardeşliği, pozitif

sosyal davranışı ve içsel bütünlüğü yıktığı konusunda genel bir fikir birliği söz konusudur. Militan dindarlığı benimsemiş bir insanın bütün insanlar arasındaki kardeşliği, bütünlüğü ve birliği inkâr edeceği kaçınılmaz gözükmektedir.

Dinsel şiddetin insanı resmin dışına itmesi yeni bir süreci başlatmıştır: insansız bir dindarlaşma süreci. Bu süreçte insan dikkate alınmamakta ve en yüksek değer olmayı yitirmekle kalmayıp değerler arasında bir değer olarak bile değerlendirilmemektedir. Bireyin bu süreçte kendi değerini savunamaması ve kendisinin bile buna destek vermemesi bu sürecin en belirgin niteliklerinden biridir. Bütün hümanist çabalar karşısında militan dindarın can simidi kendisinin koruyucu olarak benimsediği militan dindarlığa dayalı yaşam biçimidir. O, bütün insanîleşme çabalarını bir kaos ve dejenerasyon olarak algılamaktadır. Bu süreç sadece insanın insanlığını kaybettiği bir süreç olmayıp yeni bir otoriteryen dönemi de başlatmaktadır. İnsan hayatı ve ilişkileri katı bir otoriteryenizmle çepeçevre kuşatılmaktadır. Dinsel şiddetin irrasyonel güçleri, otoriteryenizmle kendilerini kaostan koruyacaklarını sanmaktadırlar.

Otoriter bir nefret mekanizmasına dönen din, şiddete izin vermekle kalmayıp onu yüceltmekte ve ona en üst değeri vermektedir. Biz burada özgürlük ve sevgi ruhunu artık bulamıyoruz. Sadece görülen insansız dindarlığın yarattığı korkunç yalnızlıktır. Bu büyük trajedinin başlangıcı, bireyin içsel dindarlığından vazgeçerek bireyselliğini kurban etmesi sonucu kendisini tamamen dinselleştirmesiyle başlamıştır. İnsanın bireyselliğini din için kurban etmesi, içsel yaratıcı bir dinamikten çok hayatta yaşanan derin hayal kırıklıklarından dolaydır. Bireyin bu hassas durumunu

avantaj olarak kullanan dinsel şiddet, onu kendisi için materyal olarak kabul etmekte, onun yüce bir amaç oluşunu redetmektedir.

Benim için din ne derece öncelikli bir konudur? O en önemli şey midir? Ya da önemli şeyler arasında bir şey midir? Onu en önemli şey hâline getirmekle kendime kaldıramıyacağım bir yükü yüklemiş olmuyor muyum? Dini hayatımda doğal ve dengeli bir yere nasıl oturtabilirim? Militan dindarlık bu sorularla ilgilenmemekte ve bireyin de bu soruları sormasına izin vermemektedir. Çünkü bu dindarlık biçiminde din çok abartılmış, anlam ve misyonu genişletilmiş, insanı bir araç olarak kullanabilen yıkıcı bir güç hâline getirilmiştir. Bireysel değer ve önemimizin dine göre belirlenmesi dini amaç hâline getirirken bizi bir araç durumuna düşürmüştür. Asıl olan dinin bireyin önemini determine etmesi değil bilâkis dinin öneminin birey tarafından belirlenmesidir.

Kimin belirleyici olacağı sorusu dinin veya bireyin araç mı yoksa amaç mı olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. İnsanı bir enstrüman olarak gören dinsel şiddet, onun değerini düşürmekte, hatta yok etmektedir. İnsan en yüce değerdir. Din dahil her şey daha iyi insan olabilmenin yollarını göstermeye yardım eden araçlardır. Amaç ve aracın yer değiştirmesi şiddet gibi yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır. Dindarlık biçimimizde Kant'ın ve Hegel'in şu ifadeleri aydınlatıcıdır. Kant her düzeydeki insan ilişkilerinde bireyin asıllığını ve onun asla bir araca indirgenemezliğini şöyle ifade eder: "Her bireye asıl amaç olarak bak, salt araçlar olarak değil." Hegel de birey olma gerekliliğini ve diğer insanlara da bağımsız bireyler olarak bakılması gerektiğini söyler: "Birey ol ve diğerlerine de bireyler olarak

davran.⁶ Dindarlığın şiddetten arındırılması için insan merkezli bir dindarlığın nasıl olacağı ve bununla birlikte bireyselleşmenin nasıl gerçekleştirileceği temel bir dinsel problem olarak ele alınmayı gerekli kılmaktadır.

Bir Olgunlaşmamış Dindarlık Hastalığı: Absolutizm

Nasıl daha iyi insanlar olunabileceği sorusu bütün insanların yüzleşmek zorunda oldukları büyük bir sorudur. Bu soruyla birey, kendisinin farkına varmasıyla beraber yüzleşmeye başlar. İnsanın bu soruya tatmin edici bir cevap bulması o kadar da kolay olmamaktadır. Dinler, ideolojiler, felsefik ekoller, ahlâk sistemleri, sosyolojik modeller ve psikolojik yaklaşımlar bireye bu konuda yardıma hazır olduklarını söylerler. Bütün bu cevap plüralizmi içerisinde birey bunların hepsini kabullenemez, bazılarını hemen kabul eder, bazısını eleştirir, bazısı üzerinde düşünür, bazısıyla ilişkisini keser, bazısıyla da ilişkide olmaya devam eder. Ama neticede bütün bunlardan kendisine nasıl daha iyi bir insan olacağı sorusuna cevap olarak uygun bir model oluşturmaya çalışır.

Bireylerin benimsedikleri dinsel, ideolojik ve etik modeller onların yaşadıkları kültürel çevre tarafından belirlenmektedir. Her kültür, mensubuna neye ihtiyaç duydukları konusunda onları tatmin edecek hazır dinsel, siyasî, sosyal ve ekonomik dünya görüşleri sunar. Genelde bireyler kendilerini içinde buldukları sosyo-kültürel çevrenin sunduğu dinsel çerçeveyi, sosyal yapıyı, politik ideolojiyi ve ekonomik modeli benimserler. Örneğin müslüman bir toplumda doğup büyüyen birisi İslâm'ı benimserken Budist

bir çevrede yetişen başka birisi de Budizm'i kendisine din olarak kabul eder. Bu benimseme süreci kendisiyle beraber *benim dinim* ve *diğerlerinin dini* ayırımının oluşmasını sağlar. Benimsenen din doğru, doğal ve tanıdık kabul edilirken diğer dinler yabancı, tuhaf, ilkel ve sapkın olarak değerlendirilebilmektedir. Dinsel şiddetin orijinal beslenme kaynaklarından birisi *benim ve diğerlerinin* ayırımının din alanına çok yoğun ve keskin bir şekilde uygulanmasıdır.

Militan dindarlık mutlak doğru din anlayışını esas alır ve hiçbir zaman o dini dinler arasında bir din olarak görmez, onu tek olarak algılar. Absolutist din, gerçekliğin yegâne temsilcisi olduğu iddiasıyla kendi meşruluğuna ve diğerlerinin gayrimeşruluğuna sürekli vurgu yapar. Gerçekliğin bir tek dinin tekelinde olması mümkün müdür? Çok keskin bir şekilde tek doğru din ve sapkın dinler diye bir polarizasyona gitmek ne derece doğrudur? Bu soruların sorulması dindarlık biçimimizin militanize olmaması için esastır. Gerçekliğin mutlak olarak kendi dinlerinin monopolünde olduğunu düşünen kişiler, mutlak doğrunun takipçileri olarak diğerlerini yanlış görür ve onların bu yanlışlıklarından dolayı hayat hakkına sahip olmadıklarını düşünürler. Mutlak doğru din anlayışı dindarlıkta radikal bir içe kapanmaya sebep olurken, bütün kapılarını da dışarıda olup bitene kapatmaktadır.

Absolutist din anlayışı gerçekçi temellerden yoksundur. Çünkü dinsel absolutizm bütün insanlar için standart bir dinin tek doğru yol olduğunu iddia eder. İnsanın dinsel gelişim sürecini göz ardı eden bu mutlakiyetçi anlayış bireylere kesin bir dinî kurallar mecmuası empoze etmeye kalkışır. Bütün insanların aynı dine ihtiyaç duyduğu ya da tek bir dinin bütün insanları tatmin edebildiği bir yanılsamadan başka bir

⁶ Kant'ın ve Hegel'in bu ifadeleri şu eserden alınmıştır: W.Brown, *War and The Psychological Conditions of Peace*, Londra : Adam & Charles Black, 1942, s. 51.

şey değildir. Böyle bir iddiayı ancak insanı dinsel materyalizasyonun objeleri olarak gören bir bakış açısı öne sürebilir. Bütün insanların dindarlık tecrübeleri aynılıktan çok, keskin bir şekilde birbirinden farklılaşma yönünde gelişim göstermektedirler. Bu farklılaşmanın sebebi her bireyin özgün ve orijinal olmasından kaynaklanmaktadır. Bireyler hayatlarının hiçbir döneminde hazır imal edilmiş dinî kurullarla yetinmemektedirler. Gelişim dönemlerine ve ihtiyaçlarına göre dindarlık biçimleri değişim göstermektedir. Yani dindarlık kesinleşmiş standart bir hâl olmayıp durum ve şartlara göre değişen, farklılaşan ve gelişen konjonktürel bir tecrübeler birikimidir. Bireyin çocukluk, ergenlik, gençlik ve yaşlılık dönemlerindeki dinî anlayışları arasında bile bu dönemlere uygun dinin ne anlam ifade ettiğine dair farklı algılamalar söz konusudur. Esas olan çocukluktan itibaren dindarlığın absolutizmden pluralizme doğru açık, farklılaşmış, değişken ve kendini yenileyebilen bir çizgi takip etmesidir. Absolutizm çocukluk dinine ait bir özellikken pluralizm olgunluk dininin niteliğidir.⁷

Dinsel absolutizme hayat veren kaynak kendi üretimi olan darlaştırılmış kurtuluş anlayışıdır. Mutlakiyetçi doktrinler kendilerini tek kurtuluş yolu olarak sunarken başkalarının benimsediği yaşam biçimlerini bir sapkınlık olarak değerlendirirler. Kurtuluş tekerciliğinin en tipik örneğini Katolik Kilisesi'nin tarihsel anlayışını ifade eden “Kilise dışında kurtuluş yoktur (*extra ecclesiam nullum salus*)” şeklindeki formülasyondur. Militan dindarlık kurtuluş alanını darlaştırma, buna karşılık sapkınlık

alanını mümkün olduğu kadar geniş tutma eğilimindedir. Kurtuluşu sadece kendi militan elitine has kılan bu tür dindarlık biçimi, onlara kaybettirdiği insan olma değerini bu şekilde telâfi etme yoluna gitmektedir. Yaratılan esasen temelsiz bir kurtuluş mitidir. Ama bu mit masum bir mit değildir, çünkü o her an şiddet yaratmaya hazır bir zihinsel yapıyı üreten tehlikeli bir mittir.

Kurtuluşu tekeline alan absolutist dindarlık biçimi her fırsatta şu yanılısamayı tekrar eder: Mutlak doğru olarak kabul edilen din, hayattaki bütün soruları çözme kapasitesini haiz olup bütün insan ihtiyaçlarını tatmin etme gücüne sahiptir. Hayatın kompleksliğini göz ardı eden bu yaklaşım, dine, hazır reçeteler toplamı olarak bakar. Din, gerekli gereksiz her durumda referans gösterilerek bütün meselelerin orta yerine oturtulur. Tek başına yeterli olma iddiası dinsel bir çılgınlığa davetiye çıkarmakta, derinlikli ve zenginleştirici sorular yoluyla hayatı kavrama çabasını yok ederken, sunduğu hazır cevaplarla hayat üzerindeki idare ve kontrol hakkını bir dış güce vermektedir.

Gerçeklik üzerinde mutlak sahiplik iddiası bizi “dindarlık (*religiosity*)” ile “dincilik (*religionism*)” şeklinde bir ayırım yapmaya yöneltmektedir. Dindarlık, dine, insanın ve hayatın daha derinliğine kavranması için gerekli olan açık bir olanaklar alanı olarak bakarken, doğrunun tek başına hiçbir din tarafından ihata edilmeyecek kadar kapsamlı ve çok boyutlu olduğunu kabul eder. Dincilik ise dine, kapalı ve kesin cevaplar mecmuası olarak bakarken, yapılacak tek şeyin bu cevaplara uyulmasından ibaret olduğunu öne sürer. Gerçeklik mutlak olarak dinin malı hâline getirilir ve onun dışında gerçeklikler olabileceği olasılığı kabul edilmez. Religionism militan dindarlığın

⁷ G.W.Allport, *The Individual and His Religion*, New York: Macmillan, 1974, s. 81-83.

ürettiği bir tavır biçimidir çünkü onda şiddet uygulamak için gerekli olan alt yapıyı bulmaktadır.

Kurumsal Din ve Bireysel Dindarlığın Çatışması

İnsanın dindar bir doğaya sahip olduğu hep varsayılmıştır. Fakat bu dinsel doğanın tabiatı hep gizemini korumuştur. Eğer iddia edildiği gibi insanın en temel özelliklerinden birisi dindarlıksa bunun içeriği nasıl doldurulmaktadır? İşte bu noktada din ve dindarlık ilişkisi ortaya çıkmaktadır; çünkü dinler insanın dindarlık ihtiyacını tatmin etme iddiasıyla bireyin önüne dikilirler. Birey genelde dinleri doğup büyüdüğü kültürde hazır olarak bulur. Dindarlık o hazır bulduğu dinin inancını, ritüellerini, mitlerini, kurallarını ve kurumlarını kendisine dahil eder. Din hakkında söylenen her şey insan tarafından söylenmiştir. Bireyin dindarlığını şekillendiren din de uzun insanî tecrübelerin sonunda oluşan antropolojik bir fenomendir. Diğer bir deyişle, başka insanların tecrübelerinden oluşan din, benim dindarlığımı şekillendirmekle benim dinî tecrübem hâline gelmektedir. Ben bu oluşan dindarlığa ne derece benim diyebilirim? Dindarlığımı ben şekillendirebilir miyim ya da dışsal dinin sadece pasif bir alıcısı mıyım? Bu sorular sorulduğu anda karşımıza otantik dindarlık problemi çıkmaktadır. Kanaatimce otantik dindarlık problemi şu temel soruyla başlamaktadır: Ben dindarım dediğim zaman bununla neyi kastediyorum? Neyi kastettiğim sorusu bir otantik dindarlık arayışını gerekli kılmaktadır. Dindarlığımızın ne derece bize ait olduğu, ne derece dışarıya ait olduğunu sorgulayacak otantik bir dindarlık arayışının bireyin dinsel hayatında en temel arayış olması gerektiğini düşünmekteyim.

Otantik bir dindarlık için yaşadığımız dindarlığı sorguladığımızda karşımıza “kurumsal din” diye ayrı bir fenomen ortaya çıkmaktadır. Büyük ihtimalle birey, ben dindarım dediği zaman, kendisinden çok bu kurumsal dinin ortaya koyduklarını kastetmektedir. Çünkü birey kurumsal dinin kurumları, din adamları, ritüelleri, mitleri, emirleri, kutsal metin yorumları, dua ve zikirleri, velileri, mistik teşkilâtı ile çepeçevre sarılmış vaziyettedir. Kurumsal dinin bütün yükünü işte biz dindarlık bagajımızda taşımaktayız. Bu bagajda olan her şeyin bizimle ilgili olmaması ya da durumumuza uygun olanları bulmamız bizi onların toplu yükünden kurtarmamaktadır. Bizimle ilgisi ve ilişkisi olmayan bir gücün bize müdahale etmesi katlanılması zor bir durum yaratmaktadır. Kurumsal din olmadan dindarlık mümkün müdür sorusunu bu yükten kurtulmak için sormamız gerekmektedir. Bireysel ve içsel olan dindarlığımızı objektifleştiren kurumsal din, misyonunun, dinî hayatımızın doğru bir istikamet takip etmesini garanti altına almak olduğunu söyler. Ancak kurumsal din bu kadar masum bir görevle yetinmemektedir. O, dinsel hayatımızın ötesinde bütün hayatımızı yönlendiren, bize hiç özgürlük alanı bırakmayan tiranik bir güce dönüşebilmektedir. Dindarlığın ve bireylerin militanlaşmasında kurumsal dinin önemli bir payı vardır.

Kurumsal din bize kendi dinsel anlayışını değişik yollarla empoze ve endokrine etmektedir. Bizi kendisinin doğruluğuna iknadan çok kabule zorlamaktadır. Fakat bunu yaparken bireylere subjektif dünyalarında bunları sorgulamaları için şans tanımamaktadır. Çünkü kurumsal din kendisini bir seçenek olarak değil tek doğru olarak sunmaktadır. Dindarlığımızın farklılaşıp gelişmesine öncelik vermemekte,

bizi kendisinin bir parçası hâline getirmektedir. Kurumsal din böylece özgür ve dinamik olarak gelişme şansına sahip bir dindarlığı kendi donuk duvarları arasına hapsedmektedir.

Kurumsal din birtakım donuk ritüelleri, işlevselliklerini yitirmiş teolojik ve legal görüşleri, belirli tarih kesitlerini standart dinî hayat örneği olarak sunarken birçok önemli kavram ve soruyu gündemine almamakta ya da almakta isteksiz davranmaktadır. Örneğin kurumsal din nelerin insanı küfre götüreceğine büyük enerji sarfetmişken pluralizm, tolerans, barışın korunması, diyalog, düşünme ve ifade hürriyeti gibi temel konularda çok az şey yapmıştır. Mevcut durumuyla kurumsal dinin gündemindeki maddeler daha iyi insanlar olmamıza pek de yardım etmemektedir. Bilâkis kurumsal dinin gündemi, dini fosiller yığını haline getirmekte ve insanların dindarlıkları da bunlarla doldurulmaktadır.

Bireyler üzerinde baskıcı ve katı bir otorite kuran kurumsal dinin doğasında fanatizm vardır. O kendi iddialarını mutlak doğrular olarak öne sürmekte, bireylerin bunlara büyük bir bağlılıkla sarılmalarını istemektedir. Kurumsal din kendi doğrularını uzlaşmaz bir tavırla savunduğu zaman kendi otoritesinin ve gücünün korunmasını savunmaktan başka bir şey yapmamaktadır. Organize olmuş din, insanlardan, direkt olarak kendisini savunmalarını ya da kendisine bağlılık göstermelerini istememektedir. İnsanların bağlılıklarını daha mutlak hâle getirmek için daha yüksek bir terminoloji kullanmaktadır: *Tanrı buyruğu, dine bağlılık, dinin gerçeklikleri, dinin elden gitmesi...* Bu tür bir söylem insanları kurumsal dine kesin bir şekilde bağlayabilmektedir, fakat onların farklı bir açıyı görmelerinin de önünü kapatmaktadır.

Kurumsal dinde kendisini süper bir kişilik olarak sunma eğilimi vardır. Müridin her yerde ve her zaman şeyhin süper kişiliğiyle bağlantı kurması bunun tipik bir örneğidir. Bu yüksek kişileştirmede amaç, bireylerin kurumsal dine olan bağlılıklarını bağımlılık hâline getirmek için onlar üzerinde katı bir disiplinin empoze edilmesidir. Bireyler bu katı disipline bağlı kaldıkları sürece isimsiz sıradan insanlar olmaya devam ederler; belki de bu katı kurumsal dinle bağlarını kopardıkları zaman kendilerini yeniden keşfedecek, yaratıcı bağımsız bireylere dönüşeceklerdir.

İnsanın, psikolojik olarak kendisini baskı ve gerilim altında hissetmesi kurumsal dinin yarattığı başka bir durumdur. Bireyler iç dünyalarında bazen birbiriyle çatışabilen çok farklı şeyleri tecrübe edebilirler. Fakat kurumsal din, bunların kontrol altında tutulmasını ahlâk, toplum, nefis tezkiyesi, günah, günahların önünün tıkanması adına bireylerden isteyebilir. Çobanın sürüsüne hâkim olmak zorunda olması gibi, kurumsal din de bireyleri kendi kontrolünde tutma çabasındadır. Bastırılan duygular ve düşünceler bireyde bir baskı ve gerilimin oluşmasına sebep olmaktadır. Genelde özgürlükten çok kontrolden yana tavır koyan organize olmuş dinin bunda büyük sorumluluğu vardır.

Fanatizm, absolutizm, psikolojik baskı ve kontrol, bireysellik ve kişisel özgürlük alanının yok edilmesi ya da daraltılması kurumsal din otoriteriyenizminin yarattığı durumlardır. Bunlar aynı zamanda militan dindarlığın formasyonundaki ana faktörlerdir. Dolayısıyla bireysel dindarlığın yerine formel bir dini ikame etmeye çalışan kurumsal din, dindarlığın şiddetle ve fanatizmle birleşmesine sebep olmaktadır.

Dinsel Şiddet Ne Kadar Dinseldir?

Dine karşı yapılan suçlamalardan birisi dinin kaçınılmaz bir şekilde şiddete sebep olduğudur. Bu iddia şiddet ve dinin bir diğerini gerektirdiği ve bunların iç içe geçtikleri savında bulunur. Aslında bu, iddiadan öte dine yöneltilmiş ağır bir suçlamadır. Dinin şiddetten sorumlu tutulması çok yeni bir şey değildir. Eski dönemlerden beri bu iddia hep tekrar edilmiştir. Örneğin Lucretius, hurafelerden ibaret olan dinî inançların ve bu hurafeleri yayan din adamlarının insanlığa terör ve dehşet saçarak bütün suçlara kaynaklık oluşturduklarını iddia etmektedir.⁸ Son dönemde dinin şiddetin en temel kaynağı olduğunu Bertrand Russell 1927'de yazdığı *Why I am not a Christian* isimli popüler eserinde yeniden seslendirmiştir. Russell konuyla ilgili şunu yazmaktadır: “Din herhangi bir dönemde yoğunlaştıkça, dogmatik inanç derinleştikçe vahşet artmakta ve işler kötüye gitmektedir. İnanç çağları diye adlandırılan dönemlerde, insanların gerçekten Hristiyanlığa inandığı dönemlerde engizisyon ve cadıların yakılması vardı.” Kilseleri insanî hislerdeki gelişmenin önündeki en önemli engel olarak gören Russell, bunun sebebi olarak da şunu ileri sürmektedir: “Din korkuya dayanmaktadır ve korku vahşetin babasıdır. Bundan dolayı din ve vahşetin el ele gitmesi sürpriz değildir.”⁹

Biz burada Russell'in iddiasını ne derinliğine analiz etme niyetindeyiz ne de din ve şiddetin birbirinden ayrı şeyler olduğu şeklinde bir din savunması yapacağız. Fakat şiddeti dinsel bir problem olarak anlamak istiyoruz. Bunun için de şu sorular üzerinde düşünülmesini gerekli görüyoruz: Eğer din şiddet üretiyorsa dinde yanlış giden bir

şeyler mi vardır? Varsa bunlar nelerdir? Dinle şiddet neden bu kadar kolay bir araya gelebilmektedir? Din mutlaka şiddeti içermek zorunda mıdır? Dinsel şiddet diye bağımsız bir şiddet kategorisi varsa, bunu dinsel hâle getiren nedir? Din namaz kılmayı, dua etmeyi oruç tutmayı emrettiği gibi mi şiddeti de emrediyor? Şiddet bir dindarlık ifadesi midir? Şiddet emreden dine hayır ya da evet denildiği zaman daha iyi dindar mı olunmakta ya da dindarlığımızda gerileme mi olmaktadır? Şiddetin kaynağı din midir ya da şiddet insan doğasının bir parçası mıdır? Bu soruların sorulması din ve şiddet ilişkisi konusundaki anlayışımızı zenginleştirecek, dindarlığımıza büyük katkılar sağlayacaktır.

İnsanlık bugün Charles Dickens'in “*Zor Zamanlar (Hard Times)*” tabirine uygun bir zaman kesitinden geçmektedir.¹⁰ Dinler de modernite ve post-modernite diye adlandırılan bu dönemle nasıl başedebileceklerinin krizi içerisindeyler. Fundamentalizm ya da dinsel şiddet diye adlandırılan olgu bu kriz döneminin bir ürünüdür.¹¹ Fakat global ölçekteki dinsel şiddet, dünya bizim için artık güvenilir bir yer midir sorusunu sorduracak kadar bizi endişe ve kaygıya düşürmektedir.

¹⁰ Dickens bu romanında endüstrileşmiş şehri bir cehennem olarak görmekte ve modern pragmatik rasyonalizmin ahlâk ve bireyselliği yok edebileceğini göstermektedir. C.Dickens, *Hard Times*, Hertfordshire: Wordsworth Classics, 1995.

¹¹ Karen Armstrong İslâm, Hristiyanlık ve Yahudilik'te ortaya çıkan fundamentalizmin arkasında bu din mensuplarının kendi değerlerinin modernite tarafından tehdit edildiğini ve buna karşı kendilerini savunma amacıyla fundamentalist bir eğilim içerisine girdiklerini kaydetmektedir. Moderniteye verilen bu radikal cevap biçimi bile bu zamanın dinler için ne kadar katlanılması zor olduğunu göstermektedir. Bkz. K.Armstrong, *The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam*, London : Harper Collins, 2000.

⁸ Lucretius, *On the Nature of Things*, Londra, Sphere, 1969, s. 35-37.

⁹ B.Russell, *Why I am not a Christian*, 1957, s.14-16.

İnsanları korkutan dinsel şiddet dinin kaçınılmaz olarak şiddeti barındırmasının mı eseridir? Şiddetten arınmış bir dindarlık anlayışına varmak henüz insanlığın gerçekleştiremediği bir fikirdir. Fakat evrensel dinler tarihi din ve şiddetin örnekleriyle doludur. Bu örnekleri tekrar edecek değiliz. Ama şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. İnsanî olaylar birbirinden izole edilerek gerçekleşmezler, birbirlerini etkilemek ve ilişki kurmak yoluyla ortaya çıkarlar. Din de, şiddet de insanî bir yapım olmalarından dolayı bu kuralın dışında değildirler. Hangi doğadaki insan ilişkilerinin şiddetin dinselleşmesine sebep olduğu daha doğru bir sorudur. Dinsel şiddeti sürekli ve kaçınılmaz bir olgu olarak görme yerine onun konjonktüre bağlı olarak ortaya çıktığını düşünmekteyim. Orta Çağ'daki Haçlı Seferleri ile bugünkü Endonezya'daki Hristiyan-Müslüman çatışması aynı nitelikte değildir.

Şiddetteki dinsellik ögesini bulmak çok komplekslik arz etmektedir. Tamamen dinsel olan bir şiddet var mıdır ya da dinin şiddetin merkezî özelliği hâline geldiği bir şiddet türünden mi bahsediyoruz? Bu şiddetin cinsel, etnik, sınıfsal ve mezhepsel çatışmalardan farkı nedir? Bu soruların cevabını merak etmekle birlikte esas noktanın dinsel olmaktan çok insanî olduğunu sanıyorum. Sanki insan zihninde olan bir şey bizim barışımızı, refahımızı ve güvenliğimizi rahatsız etmektedir. İnsandaki emperyalizme, egoizme, sömürüye olan arzu her zaman karanlık tarafımızı oluşturmakta, içimizdeki antagonizmi ve agresyonu harekete geçirebilmektedir. Aynı kişi değişik zamanlarda birbirinden tamamen farklı ve birbirine tamamen zıt davranış biçimleri gösterebilir. İnsan doğasındaki bu karanlık gizli motiflerin ne zaman ortaya çıkacağı

belli değildir.¹² Çoğu zaman ekonomik ve politik güç elde etme ihtirasından doğan çatışmalar dinsel bir kimliğe büründürülebilmektedir. O anda insanlar din adına çatıştıklarını sanırlar, ama esasında uğrunda çatıştıkları dinin ne olup olmadığıyla pek ilgilenmezler. Çünkü ona o anda onu kullanmak için ihtiyaç duymaktadırlar.

Duygular insan davranışlarını yönlendirmede büyük rol oynamaktadır. Din gibi duygusal yönü ağır basan bir olgu insan duygularını yönlendirmede büyük bir etkinliğe sahiptir. Şiddet için kişilerin duygularını harekete geçiren din şiddeti yoğun ve kalıcı hâle getirme işlevine de aracı olmaktadır. Din gerçek misyonunu içimizdeki kin ve nefret duygularını harekete geçirerek değil barış ve kardeşlik için bizi harekete geçirdiği zaman yerine getirecektir.

Sonuç

Hep daha iyi bir dünyayı umut ettik. Bunun için daha iyi insan olmanın yollarını aradık. Barış, kardeşlik, sevgi, hoşgörü, çoğulculuk ilkelerinin birgün şiddet, nefret, fanatizm ve dışlayıcılığın yerine geçeceğini düşündük. Fakat şu anda yaşadıklarımız bu ilkelere hâlâ çok uzak olduğumuzu göstermektedir. Yaşadığımız tecrübe ışığında kurumsal dinin ağır yükü altında yeni bir dinî vizyon geliştirmek mümkün değildir. Şiddeti kesinlikle reddeden, çoğulculuğu esas alan, özgürlük ve bireysellik alanımızı sürekli genişleten yeni bir dindarlık biçimine ihtiyacımız vardır.

Bu yeni dindarlık biçimi korkulardan, şüphelerden, kaygılardan, kısıtlamalardan ördüğü duvarlarla kendisini kapalı ve çorak hâle getirmemelidir. Radikal ve sınırsız bir

¹² Bkz. R. West, *Psychology and World Order*, Middlesex: Penguin Books, 1945.

açıklık onun en temel vasfı olmalıdır. İnsanlığın bütün kültür ve dinlerine kendisini açık tutmalı, onların tecrübeleriyle zenginleşerek kendisini çeşitlemeli ve zenginleştirmelidir.

Dindarlık hayatında çocukluk dönemlerine ait bir dinî absolutizm ve gerçeklik üzerinde monopolizm iddiasından vazgeçilmeli, diğerinin bakış açısını anlamak için önyargılarla hareket etmek yerine onunla verimli bir ilişkiye geçilmelidir. Gerçek olgunluk diğerini dışlayarak beni fakirleştirmek değil diğerini de bene katarak zenginleşmektir.

Bütün insanlara insan olarak bakılmalıdır. Cinsel, etnik ve dinsel fanatizmlerle insan düşmanlığı yapılmamalıdır. Çünkü insan en yüce amaçtır. Din dahil her şey bu amacın hizmetinde olan birer araçtır. Ama asla bunun tersi olmamalıdır.